

A lektor előszava – Néhány koordináta

Adott egy huzatos térség, amelyet jó fél évezrede a *területen kívüli központ* – többnyire nemcsak, de mindig *kulturális* is – uralmi anomáliája jellemez. Prágából, Bécsből irányítani próbált Kárpát-medence, később Budapestről közigazgatott Erdély, Kolozsvárra *feljáró* Székelyföld.

Székelyföld, amelynek *sértődött belső* központja sincs, csak szomszédvárai. Sajátos jellegét mégis hiba volna figyelmen kívül hagyni. A Bécs–Kárpát-kanyar tengelyen ugyanis a székelyföldi fő emancipációs stratégia és önkép a leginkább anomáliás: miután az itteni katonai rendek épp a 16–17. században konvertálták magukat írástudó ellétté, és a történelmi pillanatot kihasználva, a 18. századi Habsburg-modernizáció hivatalnokrétegében messze aránytalan felülreprezentáltságra jutottak nemcsak Erdélyben, hanem akár a királyi Magyarországon is, majd *homo novusi* kényszerű önfényezésüket a szabadságharc idején való teljesítményükkel – végén csattan az ostor – nem járatták le, ősi „birodalmi elit” öntudattal bocsátják ki újabb írástudó rajukat. Persze, 1848 után már nem székely *rendű*ként keresve érvényesülésüket, hanem értelem szerint az egyházi (szellemi) kar Erdélyben igen nagy hagyományú felekezeti hálózatai mentén.

Egyensúlyvesztett térség ide, társadalmi anomáliák fonákja oda, bármilyen messziről, de a dolgozat témájához közeledve: a kiegyezés utáni békeidőknek mégis, bőven van színe is. A nyugatos felzárkózást célzó, látszólag (fél-)középhatalommá visszanyerő – korábban túl sokáig két magyar – haza és társadalma szellemi téren is megteszi, amit megtehet. A levert szabadságharc utáni neoabszolutizmus korában amolyan általános akciófedőszervnek alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos gyűjteményeire hivatkozva, 1872-re kilobbizzák Kolozsvárra a második magyar tudományegyetemet. 1906 után a Mihalik-reform súlyponti művelődési-tudományos intézményekké szilárdítja Erdélyben is az életképesnek bizonyult korábbi kezdeményeket. Innen kezdődik a dolgozat jelen ideje.

Az első világháború végi magyar összeomlásban is megragadható egy sajátos adalék: Klebelsbergék ezt követő kényszerű, „kultúrfölényt” célzó

és arra alapozó kitörési programját részben a leszakított területek csonka országba menekülő írástudó-tömege teszi reálissá. A bármennyire is traumatizált nemzet két világháború közti időszaka pedig valóban az ideiglenesség jegyében áll: az ezredforduló óta újra történeti kutatások erősíthették meg, hogy a csonka országai kormányzat *akkor még* korántsem engedte el a leszakadt nemzetrészek kezét. A kolozsvári tudományegyetem esetében nemcsak hogy az utolsó pedellusig állami állás vár mindenkit a Szegeden lényegében újjászervezett intézményben, hanem a kolozsvári tudományos gyűjteményekben maradt személyzet sem véletlenül dönt a maradás mellett.

Az új határok kőkemény realitás, de a mentális haza régi határai tövében ezúttal a Zágonnal szinte szomszédos Zaboláig mutat egy halovány csillag: a Székely Nemzeti Múzeummal is együttműködő ottani Mikes grófkisasszony nagybátyját Bethlen Istvánnak hívják, míg leendő apósának neve Teleki Pál. Mindketten Magyarország korszakos miniszterelnökei. Visszajuthatnak-e, melyikük juthat vissza Erdély köpönyegébe?

A második bécsi döntés csalóka eufóriájában csakugyan úgy tűnik, hogy visszarendeződhet egy elvesztett normalitás, és a kormányzat hatalmas beruházásokkal próbálja újraintegrálni a visszakerült területek oktatási-tudományos intézményrendszerét is. A huszonkét év alatt bekövetkezett szétfejlődési folyamatok ezt persze nem könnyítik meg. Mindezekelőtt, a húszas évek elején kimenekültek *éhesen* térnének haza, nem feltétlenül tudva, ki miért maradt ott. Az otthon maradtak fölött pedig olykor nem alaptalanul lebeg a – legyen az akár kényszerű – kollaborálás gyanúja a megszállókkal.

Az újabb nemzedékeken belül is korszaktörések mutatkoznak: az első évtizedben a fiatalok a csonkaországban végeznek felsőfokú tanulmányokat, de a diplomahonosítások megtagadása ellehetetleníti a szülőföldön való hasznosítást, és ezt követően utódállami képzésre kényszerülnek. Amitől még a csonka országai társadalmi-szellemi áramlatok begyűrűznek közéjük: különösen a radikális mozgalmak 1935 körüli polarizálódása után keltve jelentős szemléleti különbségeket és politikai feszültséget.

A tudományos élet tartalmi megoldásait illetően: a legfruszáltabb, mert Kolozsváron maradt, de korábbi felsőoktatási-tudományszervezői pozícióit elveszített, ugyancsak *kiéhezett* elit csoport 1940-ben nagy reményekkel próbál minél nagyobb szeletet kihalítani az érkező új erőforrásokból. Cs. Szabó László szavaival, ami Magyarországon politika, az Erdélyben intrika: a korszak jeles kolozsvári tudósai konkrét munkatervék helyett elsősorban „ki mire hivatott”-elképzelésekkel bombázzák

a frusztrációjukra nem feltétlenül érzékeny budapesti döntéshozókat, és egymás hátába is kést szúrnak a jó barátok, ha úgy vélik, az érdekük ezt kívánja.

Az Erdélyt amúgy is inkább „szegény erdei rokonként” kezelő országos politika ettől nem hatódik meg, Hóman Bálint is rövid úton, zöldmezős megoldással teszi helyére az elszabadult becsvágyakat, és az erdélyi tudományos kutatás stratégiai céljaira a csak tudománynépszerűsítésre alkalmasnak tartott Erdélyi Múzeum-Egyesület és az oktatási célú tudományegyetem *mellé*, jelentős részben a nagyobb központból „ejtőernyőzött” szakemberek alkalmazásával épít ki egy Erdélyi Tudományos Intézetet. Ahogy ez történni szokott, a sértett egók megannyi meztelen gyilokká élesednek a köntös alatt, és a nyomásgyakorló kapcsolathálók felizzanak.

A korrekció azonban még egy támogató politikai szándék esetében is nehéz: Budapest szervezési kultúrája sokkal merevebb, mint a balkáni megoldásoktól nem annyira idegen Kolozsváré. Egy tudományegyetemi státus szigorú feltételekhez kötött, és az elvégzendő feladat sürgőssége sem írhatja felül az elvégzésre jelentkezőt kizáró formai követelményeket. Van igazsága: a hiányosság lehet esetenként nem lényegi, a politika lehet esetenként rövidlátó, de a két évtizeddel korábban megnyomorított és épp újabb világháborúba csúszó csonka országban is *mindenki éhes*, az pedig Budapestről is látszik, hogy az új, zöldmezős intézmény jelentős részben négermunkával és vitatható szakmaiságú látványtevékenységgel próbálja legitimálni fővárosi testvéreihez képest kirívóan nagy dotációját.

Egyáltalán, a szervezeti viszonyok is maga a labirintus. Az eleve egyedi, ösvér kolozsvári helyzet a dualizmus korában az volt, hogy egy társadalmi egyesület a tulajdonában álló múzeumi gyűjteményeket a tudományegyetem szerződéses használatába bocsátotta, így a vitán felül jelentős Erdélyi Múzeum – egyetemi – tudományos műhelyek laza csoportja, de korántsem *önálló intézmény* nyilvános gyűjtemény. Fenntartója a századfordulótól már két úton – mind a tulajdonát felügyelő egyesület, mind az egyetem révén – is ugyanaz a budapesti tárca, szakmai felügyelője azonban nem a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőisége, hiszen szakmai személyzete egyetemi tanszékek és ezek által használt múzeumi táruk ikerintézeteként működött.

A csonka honi tudományos gyűjtemények intézményrendszere, amely 1940-től fenntartásába, szakfelügyeletébe, szakpolitikai irányításába integrálhatná, időközben két nagy szervezeti reformon ment keresztül. Pusztán a kiemeltebb egységek státusának és hierarchiájának változását vázolván: 1922-ben a Magyar Nemzeti Múzeum tárai – az Országos

Széchenyi Könyvtár, az érem- és régiségtár, a három természettudományi tár, valamint a néprajziak tára – a Magyar Országos Levéltárral, a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeummal kerül közös, autonóm szervezetbe, Országos Magyar Gyűjteményegyetem név alatt. 1934-ben mindez egy hasonló és hasonlóképpen a kultusztárca által fenntartott szervezetté alakul, és mostantól ezt hívják Magyar Nemzeti Múzeumnak, melynek belső szervezeti egységei egy, a kormányhatósági és a nemzeti múzeumi levéltárat egyesítő Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchenyi Könyvtár, a Szépművészeti és a Természettudományi Múzeum, valamint az (Országos) Magyar Történelmi Múzeum nevű szervezet összefogta Régészeti-Történelmi-Iparművészeti Gyűjtemények és Néprajzi Múzeum.

Külön történet, hogyan kapcsolódik és milyen átszervezésekkel mindehhez a tudományos gyűjteményeknek ugyancsak a kultusztárcához tartozó felügyelete. Végül, szintén a kultusztárca fenntartásában és a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményegyetemét vezető Hóman Bálint irányításában végzi 1941-től a gyűjteményalapú tudományos intézményekkel egymást esetileg – így a régészet vonatkozásában is – átfedő tevékenységét a Teleki Pál Intézet szervezete, ahová az Erdélyi Tudományos Intézetet is betagozzák. Annyi különbséggel, hogy a Teleki Pál Intézet tekintetében ez a vezetés közvetlenül miniszterelnöki alárendeltségű: az intézet feladatát elsődlegesen a revízió-előkészítő/igazoló tudományos munka képezi.

~

László Gyula 1940-ben másodszor tér vissza, két gyerekkori menekülés emlékével, Erdélybe. Székely szülők, már apja a kirajzók útjára lépett, Budapesten a Néprajzi Múzeum könyvtárosaként iskoláztatja gyermekét. A fiú magabiztos, mosolygó, fiatal tehetség, de nem kezdő, és sokat tapasztalt szakemberek köre, korábbi jeles elődök hagyatéka fogadja. Unitárius, mint kolozsvári támogatója, az akkori erdélyi tudomány vezető személyisége, Kelemen Lajos. A támogatott pedig több, mint tudós: képzőművész is, és született tanár. Szava, gondolata, mint okos-szép lényegfeltáró mozdulat, amely egyetlen elegáns vonallal képez le bonyolult, zsákutcás valóságokat, hatol a mélyükre.

Ez a dolgozat elsősorban róla szól. Az előzményekről – arról, hogy honnan és hová érkezett –, a csodálatos és veszélyek földje Tündérgert Erdélyről, szakma, intézmények, politika, emberi gyengék és erények la-

birintusáról. Egyrészt közismert gyűjtemények és nagyságok sorsa, másrészt mezősegi harcok, távoli fogolytáborok elfelejtett halottjai pontozzák ki a megnyitott ösvényeket. A dolgozat alapos, hatalmas munka, a magyar tudomány bolygatott és bolygatatlan sírmezőit tárja fel, ahogy igazi régészhez illik, igazi bátorsággal.

Hogy mennyi esendőre lel, azon bárki, aki érintőlegesen is találkozott már tudásszociológiai tartalmakkal, mosolyog. Még csak Makkay János kései Tractata minusculáiba sem kell ehhez beleolvasnia. A tudományos világ népe ugyanúgy emberek, mint minden más ágazat szereplői. Hogy tévednek is, sokszor és sokat? De legalább László Gyula és Roska Márton *kezébe vette*, amit kutatott, a tárgyakat, amelyeknek a zalaegerszegi 1945-ös hamuban veszett aztán nyoma.

A többi egy legenda kezdete. A vége: László Gyula utolsó útján Nagyváradig jutott, Ipolyi és Rómer városáig, lényegében így is végleg hazaérkezett a Tündérkertbe. De Sepsiszentgyörgyre indult, ahol a Székely Nemzeti Múzeum Barabás Miklós-kiállítását nyitotta volna meg, egy száz évvel korábbi tehetséges székely vándorét. Ennek jogán köszönti most a múzeum könyvtárosa a szerzőt: köszönjük! Akadjon értő olvasója, aki az itt feltárt tündérkerti történetek szakpolitikai és politikai tanulságait is okosan-szépen tudja levonni-hasznosítani.

Lectori salutem!

Boér Hunor